

Winkler Ferenc

Tisztelt Konferencia!

Mivel én mzeumból jöttem, ~~bár~~ ugyan^{is} arról, ~~de~~ mégis más megközelítésben, ~~nagyon~~ röviden és tömören szeretnék beszélni. ~~Eppen~~ ^{Éppen} ~~azért~~, hogy vitát provokáljak, és nyilván, hogy a többiekhez is hozzászólhassak, inkább felolvasom, amit gondolataimból összeirtam. ~~Mert~~ így rövidebb, ~~talán~~ tömörebb ~~is~~, és talán vitára ingerlőbb ^{nek} is. Amiről beszélni szeretnék; a népművészet és az idegenforgalomnak természetesen egy más megközelítéséről.

Először a népművészet fogalmkörét szeretném tisztázni röviden.

Tágabb értelemben minden ún. népművészeti ágazat, mint a népköltészet, a népzene, a néptánc, különféle diszitőművészetek, a népviselet, gyűjtőfogalom^{is} szerű megnevezéséről van szó.

Szűkebb értelemben pedig jobbra használati, művészi igényű megfogalmazásáról, megformálásáról.

Történetileg kialakult és változó^{is} fogalom^{is}, valamint tárgyköre, hagyományos élettere, tradicionális kapcsolatai - nem áru jellege - ajándékfunkciója, majd ismét csak egy másfajta, történelmileg kialakult, most már^{is} árujellege. Nem azonosítható a diszitőművészet megjelöléssel, miután a művészetnek a diszitő mellett ábrázoló ága, irányultsága is van. Már itt hangsúlyozni szeretném, hogy a tárgyak esztétikai megítélése szempontjából egyáltalán nem csak azok készítése, hanem a készítés sok egyéb mozzanata is nagyon fontos.

Néprajzkutató nem hallotta soha paraszttól, földművestől, hogy valamilyen tárgy „népművészeti”, vagy „nem népművészeti”, vagyis a parasztok egykori tárgyi világában nem voltak műalkotások, mint ~~az a~~ ^{család} Földközi-tenger mellék és Európa uralkodó társadalmi rétegeinek, osztályainak körében - az ókor óta - folyamatosan megvan. A paraszti tárgyvilágban ugyanis minden egyes tárgynak van pozitív-negatív, vagy éppen semleges esztétikai szerepe is. Ez az esztétikai funkció azonban történelmileg társadalom-gazdaság- és művelődéstörténetileg meghatározható, és tárgytipusonként - alkalma-

sint pedig egyes darabonként is - eltérő. A közvélemény és a néprajztudomány mégis elsősorban azokat az eszközöket sorolja a népművészet fogalmkörébe, amelyek vélt vagy valós, ismert esztétikai funkciója valamilyen oknál fogva megnőtt a célszerűség, a speciális használat rovására. Ezek általában idővel a mindennapi használatból sajátos okok folytán kivont, becsben tartott, és így használati eszközöknél hosszabb életű, általában diszítéssel ellátott eszközök.

Mondhatjuk; olyan tárgyak, amelyeket a paraszti társadalomban - de nemcsak abban - az egyén legalább egy kicsit a közösség szeme elé kíván tenni. Itt azonban hangsúlyozni szeretném, hogy ez még nem feltétlenül státuszszimbólum. Ennek oka részben az is, hogy a tárgyak típusaiban legfeljebb átmenetileg mutatnak bizonyos statikus-ságot, leszámítva ebből a szerelmi ajándékok bizonyos csoportját.

1. sz. kihagyás
beírás!
beírás!

A népművészet élettére. Szükséges a népművészet fogalmának társadalomtörténeti körülhatárolása is, ha végsősoron annak idegenforgalmi vetületeivel, vonatkozásaival, kapcsolataival is foglalkozni akarunk. A nép fogalmával itt - idő hiányában - nem foglalkozom; a Magyar Néprajzi Lexikon megfelelő címszavának értelmében használom. Hazánkban a szélesebb értelemben fogalmazott népművészetet, a tág értelmű parasztsághoz kötjük, amelybe birtokos paraszttól, mezővárosi civisekig, falusi kézművest és iparost éppen úgy beleértünk, mint a házatlan zselléreket, uradalmi cselédet stb. Ezek a társadalmi csoportok legalább oly mértékben meghatározói a népművészetnek, mint az alkotó folyamatban aktívan résztvevők, hiszen - csunya szóval - fogyasztói, másfelől egy adott történelmi szituációban transzformátorai, örökítői, ugyanugy kritikussai, sőt alkalmanként elutasítói annak. Ilyen formán pedig nem rekeszthető ki a népművészet fogalmköréből a gyárak készítette, bolthálózatok sokasága kínálta alap- és nyersanyagok tömege, - leginkább ez a népviseletre igaz, és ott a legnyilvánvalóbb - ahogy a céhes és ipartestületi mesterek készítményei sem, sőt bizonyos értelemben

idevágna a nyomdaipar - főként mult századi - tömegtermékei, azok alkalmazása, felhasználása, transzformációi, értelmezésük és mindenféle variánsaik is. A népművészet tehát a parasztság művészeteként adott társadalmi osztályokban mobilizált társadalmi réteg, rétegek művészete. Az emberi társadalom azonban összetett, kapcsolat- és vonatkozási rendszerében minden irányban, bármilyen előjellel, mégis valamennyi tagjára kiterjed, valahogyan mindannyiunkkal kapcsolatban érvényesül.

A parasztság kulturája - és annak részeként a népművészet - valamint a társadalom mindenkori egyéb osztályainak kulturája között mindig és folyamatosan van valamiféle - általában többirányú - kapcsolódási rendszer. Magától értetődő, hogy a kapcsolat mindig adott történelmi szituáció, valamint földrajzi, politikai, ideológiai, gazdasági, kulturális stb. környezet, pillanat és folyamatok függvénye, természetesen ugyanugy oka, és épp-
 ugy következménye is. | Azt talán nem kell külön magyarázni

- és minden indoklás nélkül elfogadhatjuk -, hogy a népművészet sajátos társadalmi és történelmi alakulat. Olyan sajátos képződmény, amely egyfajta egységes, egységesebb, mondjuk így: közös vagy közösségi izlést, világszemléletet vetítő, leképező művészetből vált ki, a társadalmak eltérő fejlettségi fokán. E különválás az egész civilizált világban megtörtént. Talán azon sem vitatkozunk, hogy az ún. magas művészettől való függése, kapcsolata azzal, - történetileg és területiálisan eltérő intenzitással ugyan - sohasem szűnt és nem is szűnik meg.

> A magyar népművészet, mint tradicionális jelenség.

← Hazánkban a **Nonfoglalásra** következő Arpád-kor telepeinek eddig ismert leletanyaga még semmiféle népművészeti elkülönültségről nem árulkodik. -falu házaiból kiásott tárgyi emlékeik, amelynek többsége kerámia, a korabeli puritán mértánias abszolút mértékben illik. Ugyanez a leletanyag arra is rávilágít, hogy - mint azóta egyfolytában - már ekkor sem volt minden tekintetben önellátó a vidéki lakosság, főleg a háztartásban használt kerámiát szerezte be, története során mindig specialista iparosító. E tekintetben az itt korábban megtele-

bevéde!

1. kihagyás

bevéde

pült iparos szakemberek szolgálták ki. Ugyanakkor a magyar falusi gyakorlatban megőrződhetett számos - a honfoglalást megelőzően ismert, a sztyeppei vándorlás időszakából átörökölt diszitmény, amilyen pl. nagyon sokáig az elevenen élt kéregdiszítés. Mátyás korára emelkedett mind a gazdasági, mind a kulturális fejlettség a vidéki lakosság körében is. A megszorodott és diszesebbé vált - méretében általában növekedett - kerámia mellett az ország központi nép területén megjelent, majd a XVI. századtól általánossá vált a szemeskályha. A csempék mivességéből és széleskörű variációiból közvetve a fafaragás fellendülésére is következtethetünk, hisz a csempék zömét, különösen mértanián disziteteket - mint tudjuk - fadúcokkal készítették. A XIV-XV. századtól nyomon követhetjük a parasztoktól rabolt házivászon, abrosz, kendő, lepedő zöme alkalmi szerepű, amit veszélyben ládástól mentettek - mint tudjuk, a láda az 1300-as évektől németalföldi hatása ugyancsak előfordul nálunk. Általában a XV. századi parasztok tulajdonában szőttéseket, himzéseket, egy-egy családnál egy-két abroszt emlitenek leltárak, vagy jegyzőkönyvek. Így pl. a Somogy megyei egykori Bérc falubeli Bika Jánostól - aki jobbágy - a XV. század közepén 2 db arany és selyem fonállal himzett abroszt, valamint 8 himzett és szőttés kendőt raboltak el. Csak zárójelben szeretném megjegyezni: ~~hogy~~ figyelemre méltó, hogy az idei Országos Népművészeti Kiállításon Nyiregyházán a himzés kategória egyik nagydíját egy hasonló alapanyagú, hasonló mintakincsel rendelkező, XVIII. századi készítmény, egy somogyi himzőasszonynak *Köster. Jozsefnak az abrosza yerte.* Am, mint mindenütt, a hazai felvirágzásban is megkezdődik a jobbágy életmódjának az uralkodó osztály életnivó-emelkedéséhez viszonyított jelentős mértékű differenciálódása. Bizonyos XV. századi forrásaink már kifejezetten paraszti vevőkör izlése, igénye szerint előállított áruk-ról beszélnek; idézek: "...egy pár bocskor a parasztnak", ahogy ők mondják. Ekkor már jelentős késéssel érkezik a falusi kultúra palettájára sok olyan minta, amely akár

egy évszázaddal korábban jelent meg az uralkodó osztály-
nál, amilyen például a virágtő, amely stilizált ötvös-
munkákon az uralkodó osztálynál a korai XV. században
divatos, a vidéki parasztságnál csak a XVI. század kö-
zepétől jelenik meg kevés számú színes mázas tálon,
ám ezeknek az akasztólyuká már arra utal, hogy lakás-
diszitő szerepük van. A Dózsa-féle parasztháború, majd
a 150 éves török uralom a parasztság elmaradásához, az
uralkodó osztály és a parasztság művészi ízlésének, le-
hetőségeinek egymástól való drasztikus eltávolodásához
vezet. Mindez az önálló népművészet kialakulását siet-
tette. A XVII. századtól első és legpregnánssabb példa-
ként a lőportartó szarukon jelenik meg egy geometrikus,
régies mintakincs, amely szemben áll ugyane
tárgy korabeli főuri, címeres, feliratos megjelenítésé-
vel. Ugyanennek a korszaknak a geometrikus diszitményei
mellett már a virágdisz is általánosan használt motívuma,
ezt mutatja a XVII. századi nyugat-dunántuli elterjedé-
se (falusi ács munkáin a mestergerenda stb.)

Népművészetnek titulálható alkotások tömegesen mégis
inkább csak a XVIII. századból maradtak ránk. Ezek zöme
paraszti, céhes, vagy háziipari készítmény. Életterük,
vásárlókörük azonban már jelentősebb mértékben korláto-
zódik a parasztságra, és csak a nemes-
ségre.

A XVIII. századra a török után megindult és gyorsan dif-
ferenciálódott társadalmi berendezkedésre megtörtént a
népművészet önállóvá válása, annak szinte minden műfa-
jában. Ugyancsak szakosodott az iparosok egy része is,
amennyiben a paraszti vevők számára történő termelésre
álltak rá a céhes^{ek} helyen a céhes szervezetek^{be} nem,
vagy csak vegyes céhbe tartozó iparosok is. Mivel ezek
többsége mezővárosokban dolgozott, a népművészet elkü-
lönülésének korszakától kezdve e mezővárosok, városok
voltak a legfontosabb típus- és stilusalakító központjai.
Ahogy a korabeli főnemesség és a városi nagypolgárság
számára nem készíthetett az iparos akármit, hiszen a
tárgyak megformálásának és mintázásának előképe a nyugati
általában

- főleg a bécsi - részben és időnként a párizsi mintabolt, ugyanugy nem készített akármit a falusi, mezővárosi vevőkör ellátására specializálódott iparos. Bár ezek többsége is megjárta Nyugat-Európát vándorlásai során, mégis a hazai mezővárosi, falusi társadalmi struktúra történeti fejlődése és mindenkori kulturális ^{ny}nívó alapvetően behatárolta lehetőségeiket. A sajátos, Közép-Kelet-európai - nagyrészt Magyarországon is érvényes - városi, mezővárosi társadalmi struktúra jól ismert, és alig mutat közös vonást Nyugat-Európa korabeli városi polgárságával. Így tehát a specializált hazai iparosság kétfelől is korlátokkal küszködött, ami a tárgyak megformálását, diszitését és eladhatóságát jelenti. Az így kialakult műhelyek általában kisebb körzeteket láttak el, így a helyi diszitó stílusok viszonylag gyorsan elkülönültek, csak néhány kivétel, - mint amilyen a komáromi butor - terjedt el nagyobb területen. Az urbérrendezést követően, vagyis a XVIII. század végétől, a parasztság gazdasági helyzete átmenetileg jelentősen javult, így sajátosan megnőtt kereslete, érdeklődése az ún. népművészeti tárgyak iránt. Ebben a korban jönnek létre a parasztházak tiszta szobái, és ebből a korból maradt ránk az első, "feliratukban névvel, tulajdonos, készítettő vagy készítő, megjelölt" művészi diszitésű ajándéktárgyak, amilyen pl. a viszáki (Vas megyei) faragott mángorló, de székelyföldi példákat is ismerünk ^{pl}hímzésre ebből a korból.

A népművészeti tárgyak, mint ajándékok és áruk.

Az itt ^{ig}igencsak vázlatosan ismertetett hosszú kialakulási időszakot követően a múlt század elején érkezett el népművészetünk "virágkorába". Sajátosan összefonódik ez a reformkorral; a kettő lehetséges kapcsolata még vizsgálatra szorul. Mindenesetre a parasztok számára Magyarországon ebben az időben készült disztárgyak jelentős részét specialisták - amilyen a pásztor is - vagy iparosok készítették. Új tárgyformáló műfajok születtek, pl. a cifraszűr készítése. Bizonyos értelemben egyfelől

bekezdés

1 sor kihagyás

bekezdés
bekezdés

az ekkor készült tárgyak többsége egyfajta nemzeti hovatartozás kifejezője, emellett helyi teritoriális hovatartozást is jelölhet, ha másképp nem, hát szövegével, feliratával. Másrészt - különösen az új tárgytipusok megjelenése és használata - alkalmas, vagy alkalmassá vált egyfajta helyi hierarchiában elfoglalt hely és szerep, jelentőség kifejezésére.

berendes!

← Sajátos, bizonyos gazdaságtörténeti értelemben tehát áruvá vált a népművészeti tárgy. Különösen a XIX. század elején önállóvá lett pásztorművészet - ezt a fogalmat mint tudjuk, Herman Ottó akasztotta ~~eset~~ foglalkozásra - továbbfejlődésében és átalakulásában játszott jelentős szerepet a köznapivá vált hazai nyomdászat. A ponyvafüzetek főszereplői, ~~eset~~ ^{elődei}, a betyártörténetek menyecskei, szegénylegényei így kerültek a hazai pásztorfaragás sajátos, egyéni kifejezőmódjának ~~X~~ középpontjába. Igen jelentős helyet és szerepet tölt be e korszak diszitett, értékesebb tárgyaiban a szerelmi ajándékok sora, amelyeket a múlt század első felétől már ugyancsak jobbra specialisták készítettek, és csak a legszegényebbek, vagy legügyesebbek fabrikáltak, szőttek maguk. A szerelmi ajándékok történeti és funkcionális átalakulását nem részletezem. Erre vonatkozóan ugyancsak a Néprajzi Lexikon legyen irányadó.

berendes!

^(múlt) A század derekától kezdődően a népművészeti tárgyak sorsa sajátosan két irányba fejlődött. A jobbágyfaluk jelentős hányada továbbra is igényelte az ún. népművészetet, hiszen a gazdasági erőtlenségénél fogva, egy konjunkturális szakasz végéhez érve, igazából és nagyobb mértékben csak most jutott hozzá. Ezzel szemben a kedvező gazdasági és kereskedelmi adottságu városok és mezővárosok, valamint környékük lakosságánál egyre inkább a népművészeti igény elhalása figyelhető meg. Sajátos átalakulásról van szó, hiszen elsősorban a tárgyak hagyományos módon történt megformálása iránt csappant meg a kereslet, vagy tulzott, a hatóságok által általában ~~általában~~ ^{lényegében} mindenütt tiltott cifrázkodásba csapott át. A hazai

kezdődő kapitalizmus, a gazdasági és társadalmi differenciálódás elsősorban a gazdaságilag megerősödött területeken uralkodóvá tette a hazai, sok esetben az intenzívvé váló kereskedelem által importált nyugati gyári anyagok használatát. Ezek egymás mellé állítása - mondhatjuk így: használata - azonban sokkal inkább paraszti, mint polgári örökséget tükröz. Ebben az értelemben tehát a gazdasági felvirágzás területein - különösen a viseletben, de a diszitett művészet más műfajaiban is - átalakul az áruhoz való viszony. A múlt század végére a parasztság általános gazdasági visszaesésében, kulturális elzártságának fokozódásában, bizonyos értelemben pedig e kulturális elzártság felszámolásában, valamint a gyáripari készítmények olcsóbbá válásával és nagyméretű, tömeges, falusi boltokba áramlásával megindult a hazai népművészet pusztulása. A szegényebb, a népművészethez gazdasági, kulturális és társadalmi elszigeteltség miatt ragaszkodó területek mindinkább visszamaradtak, és csak kivételesen alakítottak ki ugyan esztétikai értelemben ^{mégis} zsákutcás, ~~de~~ fejlődőképes stílusokat, ilyen pl. a **turai** himzés, a kalocsai falfestés stb. E század végén került sor - részben épp a Magyarországi Néprajzi Társaság megalakulásával - a népművészet, a háziipar felfedezésére, gyűjtésére és kereskedelmi kiaknázására, amiben jelentős szerepe van a múlt század végétől intenzívvé váló európai ipari kiállításoknak, amelyeken egyre inkább kifejezésre jutott bizonyos - sok esetben kevéssé, vagy akkor még alig ismert, vagy csak vélt - nemzeti jelleg, sajátosság hangsúlyozása. Ilyen volt a bécsi, párizsi és sok egyéb világkiállítás. Jól ismert nyugat-magyarországi példa a **velemérvölgyi** fazekasság század ^{végi} és század eleji átalakulása. Ennek fényében érthető meg, hogyan változik a népművészeti igényű tradicionális tárgyak formálásának immár városi, bizonyos mértékig pedig idegenforgalmi célú, kereskedelmi orientáltságú kiaknázása. Mindez, természetesen, visszahat a készítés folyamatára, végsősoron pedig az ún. népi iparművészet kialakulásának kezdetéhez vezet, ^{melynek} ~~akinek~~

legjelesebb képviselői pl. id. Kapolyi Antal, Kiss Jankó Bori és ~~mások~~ ^{mások}. Az ún. „parasztstílus” tehát, amely a XX. fordulójától már nem öröklődik, és nem az egyén, mint készítő, hanem a gyár és a város kereskedelmi irányultságu és izlésü világa felé orientálódik, a felszabadulást követően veszíti el véglegesen tradicionális társadalmi életterét, a hagyományos értelemben vett parasztságot. Tekinthetjük ezt úgy is, mint - az itt vázolt folyamat értelmében - hagyományosnak mondott népművészet lezárását. Ettől kezdve lényegében népművészeti tevékenység, annak bármiféle tradicionális, történeti, folyamatos értelmében csak kivételesen létezik!

Rövid történeti áttekintésünk elején már szó volt arról, hogy bizonyos létrehozott tárgyak esztétikai megítélése szempontjából egyáltalán nem csak azok készítése, hanem készítésük sok egyéb mozzanata is fontos. Az itt vázolt, történetileg alakult társadalom- és művelődéstörténetileg sokirányuan meghatározott, befolyásolt folyamatnak, amelyben az ún. népművészet létezett, hitelesen kimutathatóan ma csupán egyik feltétele adott, az is jobbra csak alkalmasint hitelesen: a tárgyak létrehozásának, készítésének szakadatlansága. ^{Javában} Jó részének teljesen hiányzik az a receptor közeg, amelynek történetileg kialakult és megalapozott igény, valamint izlésvilága volna a ma tradicionális tárgyi kulturaként kínált „népművészet” tudatos vállalása, esztétikai és legalább áttételes értelmű elfogadása. Nem készít fel erre sem az iskola, sem más bevált, ~~és~~ továbbképzési rendszerünkben elfogadott forma. Az a néhány kivétel, amely - mint a tánc-házi mozgalom, vagy néhány szakkörvezető tevékenysége - ^{egyáltalán} sokkal inkább fiatalok, egyéni, lelkesedésén és úgyszeretén áll vagy bukik, mintsem nemzeti, kulturális öntudatunk, ezen keresztül pedig tradícióink nagyvilágbeli tudatos vállalását hivatott prezentálni. Legfeljebb tisztességes példák lehetnek hazai hagyományaink szerint alkotó művészeink, - és most ne minősítsük ezeket ^{számára} amelyek arra irányulnak, hogy egy-egy táj, ipari vállalat termékeit eladhatóvá tegyék, a közértek huskiállításaitól a külföldi ipari bemutatókig.

létezik,

Mondhatjuk ezt is, - különösen az utóbbit - tradici-
onális történelmi folyamat részének, hiszen az 1870-es
évek vége óta nem volt ez ismeretlen a hazai gyakor-
latban sem. Mégis, amennyiben népművészeti¹ hagyomá-
nyos kulturánk márkajelző szerepét történelmi folya-
matból kiemelt, összefüggéseitől elszakított tárgyak-
kal kívánjuk eladhatóvá, vagy reprezentatívabbá tenni,
nem árt legalább elvben a népművészet lehetséges és ki-
vánatos életterét - amelyről itt is szó esett - figye-
lembe venni, vagy ^{méginkább:} nem ártana megteremteni. Jelenlegi
népművészeti árukinálatunkból még az idegenforgalmi-
lag kiemelkedő jelentőségű helyeken is hiányzik az a
fajta, történetileg valamint kereskedelmileg indokolt
áruválaszték, hiányoznak azok a tárgyak és tárgyi együt-
tesek, amelyek valóban reprezentánsai lehetnek egy tra-
dicionális, folyamatos kulturának és mint például a finn
üvegművészet, megújítói, megalapozói lehetnek annak az
identitástudat-kifejezésnek, amely valóban történetileg
is hiteles helyhez köti mindennapi gondolkodásunkat.
Mégis vannak ilyen tárgyak! A hazai muzeumokban fekszenek.